

JUOZAS AMBRAZEVIČIUS, KAUNAS

MAIRONIO VIETA LIETUVIŲ RELIGINIOJE LITERATŪROJE

Mums, Visagali, suteik jo viet
Vyr didyb s dvasia pažym t ...

M. Gustaitis.

ž a n g a : Premisos ir uždavinys.

Pasiremdami 1932 m. atšv stojo Goeth s autoritetu, be išrodym pri-
siimame mint , kad poezijos turinys yra paties poeto gyvenimo turinys¹.
Tos galios, kurios formuoja poeto gyvenim , formuoja ir jo k ryb . O poe-
to gyvenimo ir k rybos pasaul vaizdis kyla iš trijų šaltini : iš santykia-
vimo su gamta (fizine aplinkuma), su žmon mis (psichofizine aplinkuma)
ir, tre io, iš santykiavimo su Dievybe (su metafizine b tybe). Šiokių ar to-
kių santykius, palaikyti su tomis trimis sferomis — humanum est.

Kad poeto asmenyb formuoja ir jo k rybai sul i duoda fizin bei
psichofizin aplinkuma, to niekas ir niekados neneig . Buvo tik gin ijama
paskutin žmogaus santykiavim sfera — Dievyb , nes metafizin s b tyb s
iš viso nenor ta pripažinti. Bet religij istorija nenugin ijamai konsta-
tavo, kad „be Dievo ant žem s nerasi žmogaus“². „Per visas tautas ir per vi-
sus amžius eina nepaneigiamas jausmas, kad neužtenka žem s gyvenimo, o
iš ia ir gilus reikalavimas š gyvenim atremti pomirtin gyvenim ; pra-
eit ir dabart pastoviai sujungti su paslaptin ja ateitimi. Ir šitas sieki-
mas, kuriame pasireiškia visas žmoni gimis pranašumas ir tikrasis pažan-
gumas, yra kaip tik religijos esm “³.

Tik vairiais amžiais k r jai nevienodai intensyviai santykiauja su
tomis trimis sferomis. Viena iš j vis labiau dominuoja poeto asmenyb je
ir k ryboje it muzikos leitmotyvas, o kitos ia ryškiau, ia silpniau susiveja
apie pagrindin ir j niuansuoja. Iš ia gauname patriotines, visuomenines,
religines poezijas, ži rint, kurio elemento daugiau.

Religin literat ra ia laikoma ne tik toji bažny ioj giedamoji poezija,
bet kiekviena, kur pajuntame žmogaus santykius su metafizine b tybe.

Kad Maironio asmenyb s ir k rybos opiausiai dalykus sudaro tauta, ta
tiesa nuolatos kartojama. Bet Maironio santykiai su tauta skyr s, sakysim,
kad ir nuo Kudirkos ir kit jo amžinink . T bendr visiems ano meto
tautyb s leitmotyv Maironis moduliavo ir niuansavo religija, kuri taip pat
nevienodai pasireiškia vairi žmoni net religin j poezijoj.

Šio pranešimo ir yra uždavinys iškelti, *kiek ir kaip religinis elementas reiškiasi Maironio poezijoje, palyginti su kitais lietuvi rašytojais.*

I. Iki Maironio: istorinis dalis.

Istorinis, epochinis ir net asmeninis aplinkybės Maironio religinis kūrybos talentui būsti nebuvo palankios.

1. Tiesa, domdamasis istorija, Maironis matė, kad visa lietuvi praeitis yra glaudžiai sutapus su religija. Juk pirmosios lietuviškos knygos atsirado grynai religinis rivalizacijos metu ir grynai religiniams tikiniui reikalams. 16 ir 17 amžiai turėjo beveik vienintelį gausiau paplitusį literatūrą — katekizmus ir giesmynus. Net mokslinis literatūros pradžia neišleidžia iš akių religinius reikalus: pirmasis M. Lietuvos gramatikos rašytojas Kleinas (1653) savo veikalą skiria; tiems, kurie „*nori atsiti ti bažnyčios tarnybai*“⁴. Net po šimto metų (1745) pirmasis lietuviškas sakos skelbėjas Rugys, lyg pasiteisindamas, kam jis tris daineles skelbia, priduria, kad „*dainose rodoma palinkimo gražioms bažnytinėms giesmėms*“⁵. Pagaliau net pirmosios dailiosios literatūros knygos, Duonelaičio „Metai“, yra religinio ir didaktinio charakterio.

Tačiau kiek tas religinis bažnytinis atspalvis buvo palietęs visą dvasių gyvenimą, tiek jis buvo primityvus. Juk net 19 amžiaus pradžioje dar randame teismus už burtus⁶. Buvo nuoširdžiai religingi žmonės, bet nebuvo religinis kultūros. Dėl to nebuvo nei savos lietuviškos religinės poezijos. Religinės giesmės, himnai, psalmės buvo vertiamos daugiausia iš vokiečių, lenkų ir lotynų kalbų. Tiesiogini giesmių daugelis su jais kiek modifikuotomis melodijomis ir šiandien tebevertojamos lietuviškuose giesmynuose⁷.

Literatūros istoriko akimis žiūrėnt, 16-tas, 17, 18 amžiai svarbūs tiek, kad jie davė pažinti visuotinį literatūros religinius šedevrus. Tai pirmasis mūsų religinis literatūros periodas.

Reliatyviai tik su 19 amžiumi galima pradėti lietuvių poetų eilę, kurie tar lietuvišką religinį poezijos žodį. Strazdelio „Pulkim ant kelių“ ne tik pataik lietuvių dvasiai, bet ta giesmė buvo ir kuklus indelis svetim religiniam literatūrai, sykiu ir atsismokėjimas lenkams už visą eilę išsiverstusių religinių giesmių.

Originalios lietuviškos kūrybos, prigijusios žmonėms ir bažnyčios praktikoje, toliau jau davė Valančius, Tataras, ypač Baranauskas. Jie davė jau ne tik religinį poezijos, bet ir jį vaizduojamą pasaulinio turinio pasakojimuose pradeda rasti žmonės, kurie vadovaujas religija. Religijos prisisunkę raštai atsako maždaug 18 a. religinį poezijos didaktiniams idealams: sustiprinti dorovą, tikinti, kad Dievas yra, kad Katalikų Bažnyčia yra tikroji bažnyčia.

Visai nuošaliai stovi ryt aukštaitis Vienažinskis ir labai nežymiai, nepastebimai pradeda eil t poet , kurie religin poezij rašo ne kitiems, bet sau, parodydami savo individualius santykius su Dievybe. Jis užb ga už aki visai kartai, tampa dabartin s kartos pirmataku.

Tarp pirm j objektyvin s ir didaktin s poezijos ir tarp subjektyvin s egotistin s Vienažinskio religin s poezijos tenka skirti viet Maironiui. Tik pirmatak religin k ryba buvo tiek miniati riška, kad ji vargiai ar gal jo past m ti Mairon tos poezijos keliu poeto vardo siekti.

2. Ir paties Maironio laikais religin id ja nebuvo labai aktuali. Geriausios galvos ir širdys sirgo ir svaigo tautin mis temomis — tautin id ja buvo visk apstelbus, o religin gl d jo dar neišsr tuliojus.

Nenuostabu, jeigu tokiose aplinkyb se Maironis religin s poezijos n ra daug dav s. Jeigu imsime skai iais, matuoti, tai iš 127 originali lyrikos gabal pirmame Maironio rašt tome randam apie 30, kuriuose bent šiek tiek esama religinio elemento. Tiesa, ir tarp t 30 yra tik 11 eil raš i , kuriuose religinis elementas vyrauja⁸. Dar mažiau religini element pasteb sim kiekybiniu mastu poemats matuodami. Tik „Kame išganymas“ librette pa iam centre stovi religin socialin problema.

Maža tai religini tem , bet neužmirština, kad mieli trupiniai priveria susmukusios tešlos kubil pakilti, kad druskos žiupsnis duoda skon stiklinei vandens. O rodos, kad apskritai Maironio k ryba yra paskoninta religine dvasia. Tegul jis tik retai sumin s tik jimo žod , tegul jo ir visai nesumin s, bet visuose veikaluose klausimus randi nušviestus taip, kaip reikalauja religiškai galvoj s ar bent jau i s žmogus. Jo ištartas žodis yra žodis asmenyb s, suformuotos pagal religijos principus. Ir tai d lto, kad Maironis iš gerai susipratusi t v išsineš religines tradicijas.

O tas išsineštines maldingumo tradicijas Maironiui sustiprino mokykla ir studijos. Nes „vienas lašas iš filosofijos taur s, anot Bakono iš Verulamo, veda prie ateizmo, bet, išg rus taur ligi paskutinio lašo, religija v l sugr žta“. Ir Maironio tik jimas buvo aiškus, tvirtas, nepakrutinsm , anot Dr. J. Tumo, katalikišk princip . Aš nesu gird j s — pasakoja Tumas — n vieno žodžio, n lengvos dviprasms, kurie b t atsidav skepticizmu ar „grynojo proto“ diktuojama Biblijos ar Dogm kritika. Kitiems atsitinka kartais „pavolnodumstvovat“, taip sau, ne esmiškai, pavartoti kuri religijos tem anekdotišku tonu, modo jocoso, Maironis niekados. Klierikams d st teologij giliu sitikiniu, net naiviai ortodoksiškai, su klierikais šventai tarnavo altoriui, su jais šeštadieniais atlikin davo išpažint , mirti reng s irgi rimtai“⁹.

Jau vienas tokis Maironio asmenyb s charakterizavimas rodyt ir Maironio religin s poezijos linkm . Bet su sp liojimais neužb gant už aki , su-sektinas Maironio religijos charakteris ir palygintinas su kitais k r jais iš pa ios poezijos.

II. Maironio religija: analitinė dalis.

Jei sakysime, kad religija yra žmogaus santykiavimas su Dievybe, psichofizinis b tyb s santykiavimas su metafizine b tybe, tai religiniame akte gausim skirti tris momentus: iš vienos pusės Dievyb , iš antros — žmog ir pagaliau pačius tarp jų santykius. Tad ir iškyla klausimas — *kaip Maironio dvasia pergyvena Diev , save pat , kokie santykiai yra tarp jo ir Dievyb s, kiek t santyki su Dievybe randa pa iame gyvenime.*

Užuot abstraktiai kalbėjus, galima beveik visus tuos Maironio religinio poezijos momentus pažinti iš vieno stipriausio ir ryškiausio jo religinio eilrašio:

Tu, Aukščiau, skaisčiau, mano meilės šaltinis!
Tave myliu, kaip myliškus nusitveričiau:
O tautai, kaip tas lapas rudeniop paskutinis,
Štai drebu, nes per teismą mane menk užklausi.

Tu — Jehova, aš — menkas! Aš menkesnis už menką .
Tu švenčiau švenčiau! Aš vien nuodėmė — griekas.
Tu sutvėrei pasaulį, nors Savo Tau užtenka,
Aš po žemės pakalnė bevyniojantis sliekas.

Seravimai per amžius ugnimė meilės Tau rausta,
Keruvimai lyg marštas tviska Tau sidabrinis!
Ir aš degti norėčiau ugnimė savo kratinis

Ir tviski tu per amžius dvasia, ašaroms prausta!
O drebu vien, žemumė savo baispažinis,
Ir drebamas myliu aukštos Tvirtė vyne! (I t. 143 p.).

1. Dievasia Maironio parodytas kaip savaiminga b tyb , egzistuojanti pati iš savęs, nepriklausanti žmogaus. Maironis nėra paliestas filosofijos srovei , kurios nuo reformacijos laikų Dievo supratimui dar vis labiau subjektyv , iki suvedėj gamt ir m Dievo paioje žmogaus dvasioje jį ieškoti.

Maironio pasaulio centre yra Dievas — teocentrinis pasaulis, tuo tarpu kad naujesni filosofiniai srovės pasaulis yra antropocentrinis, nes pa iame centre deda žmog . Maironiškai suprantant, žmogus savo veiksmų norma laikyt Diev ir jo sakymus; modernios filosofijos srovės, kurios per literatūrą vis labiau ima ir Lietuvai paliesti, pasakyt , kad žmogus turi elgtis taip ar kitaip ne dėl to, kad Dievo b t sakyta, bet dėl to, kad taip visuomenės gerovė , kad taip žmogaus prigimtis reikalauja.

Maironis nėra ia paliestas ne teologinis srovė , kurios Dievybės supratimui suskaido Diev Tvirtė , Diev Šventė , Diev Dvasi . Ir nors jis vadinamas Diev turtė , bet tame varde jauti ne Dievybės asmenis pažymint, kiek pa-

ties poeto santykius su Dievybe. Diev jis kreipias kaip organišk vis trij asmen sintez , kaip, rodos, ir gausingai išplit s R pintoj lis liaudies s mon j yra ne Kristus, Dievas S nus, ir ne Dievas T vas, bet apskritai Dievas, sintetinis savyje visa, kas dieviška ir žmogiška, ir t dieviškum pažym s tylaus skausmo ženkle.

Maironis, tas herojiško lietuvi tautos laikotarpio herojiškas poetas, ir Diev pažvelgia herojiškomis akimis. ia Dievas jam vaizduoj s kaip *Aukš-iausias Dievas, Dievas Jehova, didingasis Dievas*. Klasišku didingumu, kaip Goeth s Fausto prologe, Maironis piešia ir Dievo aplinkum : „*Keruvimai lyg mar s tviski Tau sidabrin s*“. Bet Maironio didingumas visada esti susij s su žymiai racionalistinio patoso doza. Tada jisai rodos nuoširdus ir religin j poezijoje, kai prašneka apie Diev kaip t v , kuris myli ir savo padar žmog , ir angelus ir savo teisinga ir gailęstinga ranka tvarko pasaul . Tai paveikslas *patriarchališko* Dievo, kuriame kaitaliojas didingumas su paprastumu, kaip liaudies k ryboj primityvus R pintoj lis kaitaliojas su barokiškai puošniu kryžium. Tik tas paprastumas — tiek Maironio Dievo, tiek R ptintoj lio — n ra nustoj s dieviško rimtumo, o didingumas, lygiai kaip ir kryžiaus, ar palang s, ar stogo žirgelio puošnumas, n ra pavirt s egzotiška fantastika. Lietuvuiui tatau svetima.

Pagaliau Maironis nesukoncentruoja viso d mesio pa i Dievo b tyb . Jis neišrodin ja, kaip Jakštas¹⁰, kad Dievas yra ir kokis Jis yra; jis nereflektuoja, kaip Vaitkus¹¹, Kristaus gyvenimo scen ir nepiešia epišk Jo kanios ar laim jim paveiksl ; jis nepolemizuoja, kaip Baranauskas¹², kur religija geresn ; jis neragina kit Diev pažinti ir Jo doryb mis pasekti, kaip tai m go „švie iamajo amžiaus“ takoje poezijos k r jai, kaip kad prasideda raginimu net garsioji Strazdelio „Pulkim ant keli “. Maironio akis labiau nukrypsta pat religin akt pergyvenant *subjekt* .

2. Jeigu Maironio Dievas yra pa iame pasaulio centre, tai žmogus yra jo periferijoje. Ir net atokiai nuo centro. Jis jau ia Dievo antitez — menkyb , dulk . Bet tik menkyb , palyginti su Dievu. Lyginamas su kitais padarais, žmogus galingas. Galingas savo norais, kuriems viso pasaulio neužtenka (I t. 46 p.). Ilgesys ir norai kito metafizinio pasaulio Maironio lyrikos žmog iškelia tarp Dievyb s ir Žem s. Visatos centras — Dievyb žmog veikia kaip centrin j ga. Bet Maironis ne iš t , kurie paukšiais skrenda saul , ne iš t , kurie visk užmirš gaivališkai veržiasi Dievyb , kad jos meil je ištirpt . Jis ir ne iš toki , kurie visom keturiom spirtus nuo centro ir patys nor t apie save visat pasukti. Maironis tik palink s centr , jo ilgis, kankinas, kad dažnai nuo jo nutolsta, bet jis neužmiršta ir žem s, savo krašto. Jis net ar iau Žem s.

Jeigu Maironis nesiveržia kaip gotiko tiesioji linija Dievyb , tai greičiausia d lto, kad jis n ra grynai ekstatinio emocingumo tipas. Jis panašesnis lietuvišk kryži spindulius, kurie dažnai aplinkui skleidžia leng-

vai vingiuodamies. Tai elegiško emociingumo tipas su žymia intelektualinio elemento persvara. Jo charakteris atsiskleidžia ypač, kada imami reikšti jo santykiai su Dievybe. Šitie santykiai tarp žmogaus ir Dievybės be nra tik labiausiai Maironio religinės poezijos akcentuojamoji dalis.

3. Santykiuose su pasauliu ir su žmogumi Maironio Dievybė nelieka „neutrali“. Maironio Dievo supratimas yra tolimas nuo Krivš Vainoraus Dievo, kuriam nei šilta nei šalta, kas jai žemėje darosi. Maironio Apvaizda gamtai duoda „apdarą kitą“, tvarko žmonis santykius, nusivylusiai Danutei pasiūnia su paguoda Brazd¹³, tvarko ir tarti santykius, net Didį kar Maironis prasmina Dievo teisinga bausme¹⁴.

Apie Dievo *Apvaizdą* Maironis kalba ne tik dailio, kad jis kunigas. Apvaizdos nuojauta yra išsineštiniškas iš gimtojo kampo dvasios bruožas, kuris yra giliai sigyvenas ir lietuviškas liaudies pasaulio žiroje ir iš jos kilusioje tautodailėje, nes Dievo Apvaizdos siužetas, ta žvelgianti Dievo akis, yra „charakteringiausias, gal, ir visiškai savotiškas mūsų liaudies tapybos siužetas“, kaip liudija P. Galaun¹⁵.

Apie pranciskus sakoma, kad jie tik prisigėrę socialinio jausmo, jog net santykiuose su Dievu, su juo kalbėdamiesi, jau iasi, lyg būt scenoje. Apie Maironį galima būtų tarti atvirkščiai. Tada jis nuoširdžiausias, kada jis pasijunta ne su bendruomene, bet akis akis su pačiu Dievu. Šitas subjektyvus *intymumas* yra charakteringas Maironiui ir, kada jis prašo iš Dievo paguodos ir kada jam dokoja, ir kada kreipias angelų sargų, ir kada reflektuoja net Kristaus atsiklimbimą. Jo reiškiama jausmai Dievybei yra svarbiausi Maironio religinės poezijos elementai. O tie jausmai esti dažniausiai *skundas, malda ir padėka*.

Maironio skunde ir maldoje nerandi poeto gaspadoriškas rėpėsi, kaip tai matyti 16, 17, 18 amžius giesmėse, kaip tai liknet šiaunioioj Strazdelio „Pulkim ant kelių“, kur jis prašo „pablagaslovyti mūsų nameliams, duot urodzajų gaus laukeliams“. Maironio prašyme figuroja aukštesnės vertės dalykai — *moralinė paguoda žemės kovoje palaikoma tūvyne*:

O Dieve didis ir Tūve brangus!
Pastiprink žmogų silpną ir menką,
Taip sutvarkyt, kad vien tik Dangus
Jo begaliniam noram užtenka. (I t. 46).

Arba kaip dažnai jis prašo: „Aukščiausias, palaimink tūmylim šal ...“

Maironis meldžias, paragina kitus paguodos maldoj jieškoti, bet jam pažstama ir maldos tragedija, kada žmogus veltui klaupias, veltui maldos žodžius kartoja, „mintys palaidnės“ bloškia žmogų kitus pasaulius, tik ne maldos (Prieš altori). Pažstama jam ir nuotaika, kada „veltui meldi aušros, miršta balsas maldos, vien gailios tau ašaros krinta“, kada, rodos, Dievas užmiršo ir sunku besulaukyti nuo desperacijos ir pesimizmo. Ypa-

iai tokia desperacija sukyla, kad net pradedi Dievo teisingumu abejoti, kada prisimeni tautos likim :

Už k mus, Viešpatie, plaki?
Už k gi mus ranka sunki
Taip spaudžia amžiais nelaimingus?

O Dievul l, susimyl k!
Tos Lietuvos pasigail k,
Kuri Tau „Šventas Dieve“ gieda!
Nejau už tai, kad ji karštai
Tarnauja Dievui, jos skruostai
Per amžius ašaromis rieda?

Ar duok kantryb s! ... O gana!
Kr tin m s kruvina
Ir sodžiai pelenuos prašnek ,
dang šauk nenustos,
Kol net religijos šventos
Neteksme, viso ko netek . (II t. 268).

Ta iau Maironiui nekyla noras pamaištauti ne tik d l sav s, bet net d l Tautos, d l kurios kitados Adomo Mickevi iaus Konradas reikalavo iš Dievo valdžios pasauliui tvarkyti ir tylin iam Dievui kumšiais grasino. Maironis savo lyrikoje daugiau yra panašus Mickevi iaus kunig Petr , kuris, nemažiau taut myl damas, nusizemin s prisipaž sta:

Viešpatie! kas gi esu ties Tavo galybe?
Dulk , niekyb !

Maironis nepakyla nei baironišk individualizm , nei šopenhauerišk pesimizm nenukrinta. J apsaugoja nuo to maironiška ir lietuviška filoso-fija. Pirma, kad „kryžius gyvat žad jo“; kryžius — kan ios ir laim jimo simbolis; vienas be antro n ra manomas; juo didesn s kan ios, juo daugiau vilties ir pasitik jimo antprigimtaine pergale. Ir d lto:

...nebijok! Dievas serg s tave:
Be jo tavo plunksna nekris;
Iš augšto Jis ži ri Apveizda guvia
Ir sergsti tamsiausias naktis (II t. 14 p.).

ia yra Maironio individualio ir tautinio optimizmo šaltinis. Antra, kad lietuvis, apskritai n ra link s kovoti, maišt kelti, protestuoti. Jis grei iau rezignuos. Ir nors Maironis, savo proto ir valios j ga, pats nusigal damas, šaukia kitus darb , akcij , bet iš prigimties yra link s t resignacij , kuri nuoširdžiai yra pergyven s ir išreišk s Vienožinskis, kada jis tik ža-visi ir laukia tolimojo dangaus:

Oi gi. gražus gražus tolimalis dangus!
 Kada mane pašauksi ten, Dievuliau brangus
 Kada aštrius takus šios žemės pereisiu,
 Kada žvaigždės man grįstu keliu vaikštinėsiu?

Dėl to ir Maironio lyrika dėl kojos ne už žemės laimėjimus, bet ypač ypač už pagalbą išvengti to, kas kliudo pasiekti metafizinį gyvenimą :

Ai tau, Viešpatie, joga myliu damas
 Sergėjai mano gyvenimo rytą ;
 Argi tai syk per daug patik damas,
 Baga tinklų, gudriai užraizgyt !
 Žiti neleido tik šventas tik jimas,
 Tviškas Tavo Apvaizdos budėjimas. (I t., 3).

4. Poezijoje apie Dievą Maironis, kaip minėta, yra subjektyvus, artesnis Vienažinskio tipo. O bažnyčios praktikoj dažniau pasitaiko, kad viešai giedamos *objektyvūs* giesmės, tokio tipo kaip Baranausko giesmės apie Mariją. Ir Maironio religinės lyrikos bendrumas tikinčiųjų turtu patapo negausios religinės giesmės apie *Dievo Motiną*.

Marijos kultas ypač ypač yra populiarus Lenkijoje ir Lietuvoje. Vakar Europoje jis buvo sustiprėjęs 17 am. kaip reakcija prieš protestantizmą. Jos garbą skelbė kovos su protestantizmu pionieriai jėzuitai, toliau kapucinai ir pranciškonai, kurie jau nuo vidurinio amžių buvo katalikų Nekaltosios Mergelės garbą¹⁰. Reikia manyti, kad Marijos garbą ir Lietuvoje sustiprėjo su katalikų atospyriu protestantams; iš to laikų turime ir garsią Šiluvę. Jau Daukšos vertimuose randame ir žinomuosius Dievo Motinos himnus.

Atgimęs Marijos kultas barokiškam mene vaizdavo Dievo Motiną kaip aukštybių karalienę, dangaus valdytoją, apsuptą angelų chorų, su vainiku ir su skipetru, maloningai klausančią nusizeminusio žmogaus maldos. Poezija vadino ją pilim, Dievo malonių šaltinį, dramblio kaulo bokštą, perlų skrynį (Angelus Silesius)¹⁷. Tai tiesiog estetinis ir religinis grožėjimas Dievo Motina. Panašiai žavisi dar msiškiai Strazdelis, o ypač ypač Baranauskas, skelbdamas Dievo Motinos garbą, iškeldamas vis naujus jos ypatybes, nieko neprašydamas nei sau nei kitiems (Skaisčiausioji, Gražiausioji ...).

Maironis nors jau ir Dievo Motiną *Dangaus Karalienę*, *Skaisčiausią Leliją*, *Viešpatį Dangaus*, bet po kelis kartus jis vadina Mariją *Motiną*. Kaip Dievas jam buvo tėvas, taip Marija jam yra motina.. Marijos karališkumas ir motiniškumas yra susipynę iš karto ir liaudies meno statulose. Tik jie yra prisunkti ne motiniško džiaugsmo, bet skausmo dėl skausmo, to skausmo, kuri tautodailė ir pats Maironis visados mėgsta pajusti. Jos galvą puošia karališkas vainikas, o širdyje — septyni kalvijai¹⁸.

Tokia skausmingoji Motina ir kilo skausmus grei iau supras. Ir mes matome Mairon kreipiantis Marij ne tam, kad ja grož t s, didžiuot s, garbint , ne tam, kad apm styt jos sopulius, bet tam, kad savuosius ir savosios tautos skausmus jai išd styt ir ko nors maldaut (pal. visas Marijoj giesmes!). Tai tas pats, tik dar stipresnis bruožas, kaip ir poezijoj apie Diev . Skirtumas tas, kad Marij Maironis kreipiasi dažniau ne savo paties reikalais, bet kolektyvo: žmoni gimin s ar tautos:

Palengvink vergij ,
 Pagelb k žmonij ,
 J gelb k nuo priešo baisaus! (I t. 4),

Ir šitas skundas, kad,

Kaip up s b gimas,
 Taip mus pratimas
 Kas kart vis traukia žemiaus;

ir pagalbos šauksmas Maironio religin j poezijoj yra nuoširdžiausias, išreikštas dar labiausiai tikinama, taiginga forma. Taigi t motyv religin poezija yra *k rybiškiausia*, (Angele, Sarge mano, Dievo Meil , Marija, Marija), tuo tarpu kad m ginimas žav tis Stebukling ja Dievo Motina ir išskaityti jos nuopelnus (Marijos giesm) išvirsta paprastu papasakojimu, o refleksija apie Kristaus nuopelnus — patosu be širdies ir be kraujo.

5. Gal kaip tik d l to artimumo su kasdienio gyvenimo vargais Maironis savo k ryboj sileidžia ne tik tautines, bet ir religines *diskusijas*, jau kaip epikas vaizdodamas lietuvi gyvenim .

Pats Maironis mat Lietuvoj baltuojant Dievo namus ir kaimie ius visa kr tin „Šventas Dieve" ar „Pulkim ant keli " giedan ius.

Ir bajorai nuo j tesiskyr nebent tuo, kad pamoksl neklaus ir m gino per bažny i politikuoti. Jiems nekilo joks klausimas d l religijos, joks abejojimas, joks susižav jimas. Bet Maironis visai teisingai ži ri tik pradedan ius atsirasti lietuviškus inteligentus, kuri išsineštini iš nam tik jim , tik jimo tradicijas m griauti universitetuose filosofin s srov s. Daugelis virto liberalais, kiti d l mados ir „bedieviais“. Maironis gražiai parodo, kaip tie tariamieji liberalai yra dvyličiai — pasuko prieš kunigus, prieš tik jim , bet v l imasi religin s tradicijos (pav., vaikus krikštydina).

Ta iau Maironis visai teisingai neranda savo laik Lietuvoj užkiet ju si „bedievi “. Jis randa pasyvi atšal li nuo religijos. Bet užtenka tik sunkios valandos, kad jaunyst s dienas atmint ir stiprint „malda prieš Krist sopuling “ (Danut . M. V. 255). O iškent ti vargai ir patriotiniai laim jimai sugr žina visas religines emocijas, kuriomis Maironis apdovanojo savo veik jus (Barzda, II t. 284). Paties gi Maironio jauno lietuviu inteligento idealas b t Rainys, kurio religija yra tradicin , susijus su esteti-

niais emocionaliniais pergyvenimais, m nesienos pilni Aleksoto šlaitai jam kalba apie Diev , skatina žmones J vesti; jam patinka mišparai prie mirksin i žvaki ; jis šaukias su malda gyvenimo prisl gtas.

Tai asmenin religija, sau skiriama, niekam neužmetama. Nors Maironio ankstesniais laikais religin diskusija nebuvo labai aktuali, bet ji aktual jo. Maironis mato, kad gyvenimas smarkiai m gina t religij paliesti ir išstumti. Jis mato, kad Lietuvos arelig jimas reiškias Bažny ios autoriteto niekinimu. D lto jis, lyg netiesioginiu b du polemizuodamas, rodo Šv. T v , laiminant visas tautas, skiriant ir Lietuvai specialiai dien . Ir jeigu kartais iš Šv. T vo nesusilaukia palankumo, tai tik d lto, kad lenkai supina Romoj intryg ir neprileidžia lietuvi prie Šv. T vo. Net buv s „bedievis“ Barzda suklumpa prie jo koj ir su ašaromis išreiškia savo pad k Maironis ir balad rašo apie Šv. T v senel Leon , kuris atitolino nuo Romos barbarus hunus. Stodamas ginti Bažny ios autoriteto, griaujamo nuo renesanso laik , Maironis neužmiršta ir kunig . Tiesa, jis kunig neidealizuoja (J. L. 77), bet kada užpuolami kunigai, tai jis savo heroj l pomis nurodo, k Lietuvai yra padar Daukšos, Širvydai, Valan iai, Burbos (11.226).

Steb damas išskylan ius gin us tarp tikin i ir netikin i , Maironis tiesiog neištveria šalto epiko k d je ir pasipiktin s tariam bedievi netolerancija sušunka:

Esi tu bedievis, tai tavo dalykas.
Už k gi bepl sti, kad aš katalikas! (II t. 78)).

Su visu pasipiktinimu Maironis pasmerkia pa ius šaltinius, iš kuri eina Lietuv ir visus kraštus netik jimas. Jis pasmerkia Marks , Šopenhauer , Proudhon (K. I., 34), Kont , Hartman (K. I., 28). Jo poetin materijalizmo ir pozitivizmo kritika yra „Kame išganymas“? libretto. Tenai parodo, kaip materijalizmo ir pozitivizmo idealai, išreikšti puikiausiai Gaudeamus igitur himnu, priveda gyvenim prie katastrofos. Tik optimistas Maironis rodo, kad Zonis, iš nam iš j s su skaidria širdim ir religin m tradicijom, nepasitenkina racionalistiniu materializmu ir po katastrof , kada išgirsta vaikus besimeldžian ius už savo t vo žudytojus, patsai sudreba, klaupias ir nusilenkia Dievybei. Kaip anks iau tautin ideologij apgaub ir prasmino religija, taip dabar ir socialin klausim sprendžia religijos šviesoje. Sugr žti prie religijos yra Maironio nurodomas kelias socialiniam klausimui teigiamai išspr sti. Kada Milvyd vaik galvut se kylan ius klausimus t vai išaiškina religijos šviesoje, matai autoriaus tyl nurodym sukurt šeimmas su religija, duoti religin aukl jim , nes tik tada bus

„Gloria in excelsis Deo et in terra pax hominibus...“

Apžvelgus Maironio religijos charakter , peršasi išvados,

1. kad jo poezijos religija yra aiški katalikišk pagrind , nepaliesi jokios moderniškios filosofijos srov s;

2. kad savo polinkiu nuosaik paprastum , subjektyvum , maldingum bei tos maldos pasyv sielvartingum ji yra lietuviška;

3. kad iš primityvaus liaudiško specijalinio jausmo, kuris ribojasi manim ir gentim, Maironio religin s poezijos socijalinis jausmas yra pakil s iki tautos ir žmonijos.;

4. kad pagaliau Maironio religin s poezijos charakteris atsako tam aušrinink dvasios amžiui, kuriame religin s kovos b ta dar nedaug ir neaktualios, o pa io religingumo — tradicinio.

III. Nuo M a i r o n i o : konstruktyvin dalis.

Pa iame Maironio k rybos karštyje, 20 amžiaus angoje, visas lietuvi gyvenimas buvo nusidaž s tautinio atgimimo š kiais. Bet ia gyvenimas su Maironiu nesustojo. Jis žengia toliau, kaip iurlionio Procesija su mišku v liav si buoja ežero krantu rausvai pageltusias Saul lydžio šalis, pasakiškas karalai io pilis. Ir su kiekvienu nauju tautos ar žmogaus žingsniu jo v liavoje ryšk ja nauji š kiai.

1. Kai Maironis leido „Pavasario Balsus“, jis prad jo rinkin patriotiniu eil raš iu (Jau niekas tav s taip giliai nemyl s...). Kai 1926 m. iš naujo leido, rinkin prad jo religiniu „A i Tau, Viešpatie...“ ir dar prid jo 6 religinius himnus iš Rigvedos. Tai mažut , bet charakteringa smulkmena ne tik senstan iam poetui, bet ir kintan iam laikotarpiui. Su spaudos atgavimu vietoj tautinio budimo jau ima reikštis religinis susn dimas ir budimas. Vietoje Žemait s, kurios asmenyje buvo pasirod s sulenkintos psichikos kitimas lietuvišk , jau turim aukštait , kurio išsineštis religijos šulai subrašk jo ir sugriuvo. Bet ilgai merd jus religin s žin jame neišbl so ir poeto mirties patale prasimuš pro jo l pas nuoširdžiu prisipažinimu.

Gul damas, Mamyt, ilg laik patale, daug skaitau ir misliju.
Ir persitikrinau, kad brangiausias daiktas žmogui yra tik jimas“.

Tai žodžiai, 1907 m. pasakyti švelniasielio Bili no, kuris sujung sa-vyje ir laikotarp , kada ypa iai reišk s religin s pasaul ži ros griuvimas, ir laikotarp , kada ji prad jo v l atgimti, kada tylomis imta tik jimo ilg tis. Literat rin tokios religin s tragedijos tipo atvaizd parod lietuvi literat roj geriausiai kitas aukštaitis — A. Vienuolis.

Bet su tyliu tradicinio tik jimo pasigedimu, su švelniu d savimu ir grož jimusi jaunyst s dien laimingu religiniu gyvenimu nesustojama. Didžiojo Augustino prisipažinimas „nenurims mano siela, iki neatsils s Viešpatyje“, tas naujas mums dvasios bruožas prapl šia pasyvumo keval ir ištrykšta lietuvi genijaus k r jo maldoje:

O, Viešpatie! nušviesk, maldauju, keli mano, nes nežinau jo. Iš jau priekin m s procesijos, o žinau, kad ir kiti paskui mane eis, bet kad tik ne šuntakiais?

Klaidžiojome po tamsius miškus, per jome sl nius ir suartus laukus, o procesijos buvo ilga kaip amžinyb . Kai išved me procesij ant tylios up s kranto, tik tuomet jos galas pasirod iš tamsaus šilo, — Up ! — šauk me.

Tie, kurie ar iausiai buvo kartojo: — up , up !

O tie, kurie lauke buvo, šauk : laukas, laukas, laukas! Gale einantieji kalb jo: — Miške esame ir nuostabu, kad prieky einantieji šaukia: laukas, laukas, laukas! — up , up — Mes mišk matome, — kalb jo. Ir nežinojo, jog jie procesijos gale eina. Bet n nai, Viešpatie, kelias kaskart sunkesnis. Prieš mane aukš iausi kalnai, pilkos uolos, prapultys. Tai gražu. Tai be galo gražu. Bet kelio nežinau ir baugu man. Ne už save, — ne. Aš einu, ir jie jau paskui mane eina, Viešpatie, jie taip pat paskui eina, visa procesija, ilga, ilga. Galva prie galvos per vis sl n ir per ilg up s krant ir per tyl suart did . lauk , išsidriekus toli, toli, o tos procesijos galas slepiasi miške, ir galo jos n ra.

Kur yra tiesa, Viešpatie? — Jau einu. Išd stei prieš mane savo stebuklus ant rausv kaln virš ni , ant pilkai žalsv uol , fantastini , kaip karalai i r mai. Ar iau einantieji aiškias akis turi, bet tie, kurie ant up s arba lauke teb ra, kuomet išvys tuos Tavo, Viešpatie, stebuklus? O tie, kurie iš miško dar neiš jo? Man j gaila, Viešpatie. Jie negreit išvys tuos tavo stebuklus, kuriuos aplink taip dosniai aikvoji¹⁰.

Vietoj ašarojimo ant pasaul ži ros griuv si , randam ekspresyv ver žim si Viešpati. Vietoj pasyvumo ir rezignacijos — dinamizm ir šauksm . Vietoj egoistinio subjektyvumo — k r jo atsakingumo pajautim prieš kitus. Tai šauksmas iurlionio, kurio didžioji k ryba yra religijos pri-sunkta.

Tuo pa iu metu br sta kita asmenyb , rodanti nauj dvasi ir formuo-jant nauj dvasin atmosfer k rybai. Lygiai prieš 23 metus ji savo die-norašt , kaip ir iurlionis, sirašo:

„Viešpatie, suteik man t malon taip visus ryšius, mane prie žem s rišan-ius, sutraukti, taip nuo vis šios žem s nieknieki atsisakyti, taip nuo vi-soki žemišk nor , geism , siekim , užsimanym pasiliuosuoti, kad dr siai gal iau tarti: nieko daugiau ia nesibijau ant žem s, kaip tik Tav s, mano Viešpatie...“

Dar maironiškai skamba noras atsisakyti nuo žem s, bet iš kil eilu i jau prasimuša ne tik iurlioniškas numatymas atsakingumo už kitus ir bai-m , kad kiti paskui eina, bet ir pareiga kitus paskui save vesti:

„Man rodosi, kad ne tiek gynimosi taktikos (reikia laikytis), kiek už-grobimo, ap mimo, užkariavimo. Pats gyvai persi m Kristaus dvasia, turime r pintis telkti ir organizuoti aplink save geros valios žmones; juos lavinti, r pintis prie darbo, o paskui drauge su jais ir per juos visur Krist vest visk Kristuje atnaujinti ir atgaivinti, visk d l Kristaus apimti, visk prie Kristaus patraukti. Viešpatie J zau, uždek m s širdis to uolumo ugnimi. To Tav s melsiu...“

Ar neprivalome eiti tenai, kur didžiausia bedievyst , paleistuvyst , tik - jime atšalimas, nuo Bažny ios atitolimas. Jei vienas kelias užkirstas, kod l kito nepajieškoti, jei vienos durys uždarytos, kitas sau prasir skime, jei vienas langas užkimštas ir užkaltas, kit sau darykim s, kad švies sau sileistume. Ar netur tu- me stengtis visur l sti, sibrukti, kur tik galima kas nors d l Kristaus ir Jo Bažny ios pasipelnyti: — visokias draugijas ir staigas, visokias šalis ir viešpatijas, o ypa didelius miestus, prie universitet , prie jaunuomen s, kad tenai nešus Krist , kaip dabar iš ten paeina klaidingas mokslas, taip paeit iš ten tikras Kristaus mokslas; darbinink draugijas ir s jungas, kad jos b t Kristaus tik jimo atspirtis ir apginklas, kaip jos dabar yra dažnai visoki maištinink ir riaušinink židinys ir rankis; (1910.X.25).

Nejaugi vis nusileidžiant ir nusilenkiant prieš visokius neteisingus prie- šinink Bažny ios statusus ir norus nieko neveikti? Nejaugi išsizad jus bran- giausi ideal , r dyti kur susirietus ir susitraukus iš baim s? Jei taip elgtu- m s, tai susilauktume to, kad koki dien mums uždraust ir katalikais b ti. Ne, anaip tol ne.,! Turime eiti narsiai ir dr siai prie tikslo keliu, kur Dievas mums rodo, ten, kur Dievo dvasia mus veda ir skatina eiti jokias kli tis neatsižvelgiant, nieko nenug staujant... Dvasios n pan aias nieks nesugeb s su- rakinti, n kal jime neužkals, n ištr mime nebesulaikys. Ji išsiverš iš visur, pro visur prasimuš. Uždek tik, Viešpatie, m s širdis Tavo meil s ugnimi! Duok tik mums tavo šv. Dvasi , kad mes tikrai visko išsizad j Tavo garbei ir Tavo Bažny iai visiškai, pilnai atsiduotume... (1910.X.25)..

Ir šiame naujame žmoguje išgirstam Dievui ir Bažny iai atsidavimo jausmus panašiai, kaip Maironis kad buvo skelb s, tik jau ne elegiškai, bet ekspresyviai, ne defensyviai, bet ofensyviai; tokiu pat karštumu ir jausmo gilumu, kaip iurlionis šauk si i Diev tiesos kelio, kreipdamasis ia mo- dernaus pasaulio jaudinim ir graujam Bažny i , kad parodyt jai vis savo atsidavim kaip kitados Lojol :

„Šv. Katalik Bažny ia, tikroji Kristaus karalija ant žem s, karš iausiai mano numyl toji! Jei tave užmirš iau, tegul b na užmiršta mano dešinioji, tegul mano liežuvis pridži sta prie gomurio, jei aš Tav s neatsimin iau, jei aš Tav s nelaiky iau, mano mieliausioji motina, už vis didžiausi sau linksmyb ? (1910.X.27)²⁰.

Tai naujos gady n s balsas, užb g s toli priek , tartas kun. Matulevi- iaus, busimojo arkivyskupo. Dinamiškas balsas, lauž s lietuvi tautos pa- syvumo instinkt ir reiški s religin aktingum . Tai šauksmas nauj lie- tuvi tautos atgimim — religin .

2. Ar šit naujo atgimimo prad , ypa iai religinio aktingumo dvasi , yra pajautimas m s literat ra?

Ir taip ir ne. Viena ranka reik jo užtvirti kelias antireliginiam jud - jimui per literat r , antra ranka — ugdyti religin k ryba. Kaip Maironis savo poezija sulaik taut nuo galutinio nutautinimo, taip literat r nuo antireliginio elemento apsaugoja savo kritika Jakštas-Dambrauskas, o k ry- boje vis lietuviškos žem s gyvenim prad jo šildyti religija Š. Ragana. Ji

rod ne tik lietuviškus žmones, kurie n ra pamet savo tradicinio tik jimo, bet žmones, kurie s moningai neša tik jim šeim ir bent truput gyvenim , kaip buvo numat s Maironis. Tai s moningos religijos, religin s kult ros pirmoji apraiška.

Artyn m s dienas lietuvi literat roj labiau dominuoja areligin kryptis. Apie j iš vienos pus s glaudosi maža religin s literat ros srovel , iš antros — stipresn antireligin . Sakoma, dominuoja areligin , nes m s dien literat ra jau irgi ima nutolti nuo šiurkštaus pozitivizmo. Jo vietoj sigali vadinamasai humanizmas, kurio areligiškumas reiškiasi tuo, kad vardan žmogiškumo ir paprastumo neranda žmoguje religinio gyvenimo, nei mistin s pagarbos, traktuojant religinio gyvenimo reiškinius. Naujojoj literat roj maža randam vaizdojam žmoni , kuriems religija b t gyvenimo inspiratorius ir vadovas, kuriems religija b t ne tik tema pasikalb ti su sveiais salione, bet veiksnys, vald s jo poelgius gyvenime. Naujojoj literat roj, ar ji b t katalik ar nekatalik rašyta, dažniausiai sutinkamas žmogus veikia emocij , aistr , ypaiai seksualini aistr , inspiruojamas, o tikrasis žmogus, anot Paskalio, yra ir ne gyvulys ir ne angelas, bet b tyb tarp angelo ir gyvulio. Vietoj maironini laik idealistin s tautin s patriotin s literat ros rodosi tendencija susidaryti miesioniškai litera rai.

Bet kaip užsieniuose m reikštis religin s literat ros budimas, ypaiai po didžiojo karo, taip šalia areligin s literat ros ir m s lyrikoj v l ima reikštis religin srov , kurioj sušviti poetinis Dievyb s pasiilgimas ar grož jimasis, kuris prispiria lyrika poet tamsi j naktel prie lygaus kelio su sm tkeliu kalb tis, subjektyviai išsipasakoti savo intymiausius skaudulius, pasielvartiauti, kad Krist pasaulis kryžiuoja, psalmiškai savo menkyb išsakyti. Tai vis sielvarto poezija, kaip Vienažinskio, kaip Š. Raganos. Tik dabar ia n ra tokio optimizmo b simu gyvenimu ir jo ilgesio, nes naujasis poetas neturi tokio nuoširdaus ir, pasaky iau, vaikiškai tvirto tik jimo kaip anie. Jeigu ankstesniems religin s poezijos rašytojams dažnai tr ko taigingos išraiškos, tai dabartiniams labai gresia nat ralaus religinio jausmo stoka. Jeigu ankstesniems Maironio tipo k r jams religinis jausmas reišk s poezijoj iš tradicijos, tai dabartiniams gresia reikštis ir išmados (užsienio taka!). Jeigu pirmieji savo religin j poezijoj rod s labiau teocentrikai, tai dabartiniai linksta antropocentrizm . Bet tiek vieni, tiek ir kiti — sielvartingi.

Religin poezija ligi šiol rodo žmog , kuris su savo religiniais jausmais ir refleksijomis b ga nuo gyvenimo, susisuka save, lyg keleivis audroje apsiaust . Bet religija n ra dar kv pusi rašytoj taip, kad jie rodyt žmog su religija išeinant gyvenim , ofenzyv žmog , su plaiais užsimojimais tam gyvenimui nukariauti.

3. Ar ofenzyvin religija sužibs m s literat roje, tatau pareis nuo to, ar tokia religija sisunks visas gyvenimo kertes, ar performuos k r jo tip

ne tik iš vardo, bet iš esm s lyrikui sukels nenugalim veržim si Dievyb , ar epikui duos prieš akis žmoni , religija gyvenen i , ar dramaturgui leis pamatyti žmogaus paš lusi vidaus kov tarp aistros ir religijos. Bet tai baisiai sunkus daiktas, juoba mums lietuviams, nes reikt sulaužyt t pasyvum ir nenor pažvelgti ateit , kuris, rodos, yra tap s m s charakterio tautine žyme, t pasyvum , kuris lietuviams pad jo išlaikyti etnišk sias ypatybes svetim j nepaliestas, bet neleido pla iau užsimoti naujiems k rybos žygiams, pasyvum , kuris net m s dabartin se kovose d l teritorijos ir kult ros paver ia mus ne kaltinan iais, bet besiginan iais, pagaliau t pasyvum , kuris liaud pavert primityviais individualistais, tik tarp sav s besiskundžian iais ir bedėjuojan iais, bet ne protestuojan iais. To rezignuojan io pasyvumo menin išraiška yra m s sielvartingas rezignuoj s R pintoj lis kaip kad Ispanija yra t vyn visu kuo besidžiaugian io Don Žuano arba Vokietija — besiveržian io visados ir bekovojan io d l gyvenimo prasm s Fausto.

Tiesa, Lietuvos žem mok jo ir moka išdaiginti retkar iais didžias asmenybes, kurios dinamiškai išsiveržia iš aplinkumos, sulaužo pasyvum ir sušvytruoja grandioziškais užsimojimais. Jos prašoksta savo amžininkus, bet lieka savo laik nesuprastos. Niekais nu jo agresinga grandioziška, Vytauto id ja: mums skirta pasaulis valdyti: nebuvo suprastas savo laiku ir Daukša, ir Duonelaitis; ir iurlionis liko unikatui. Nuošaliai liko ir Vyd nas su rodomu tautai etinio „sau žmoniškumo“ idealu. Ne vertintos ir lietuvi tautos perspektyvos atei iai — sintetinis ryt vakar kult ros idealas, prof. Šalkauskio rodomas, vietoj jau pasiekto Basanavi iaus ir aušrinink lygys su kitomis tautomis idealo. Neužtenkamai vertintas ir aktyvus religinio atgimimo perspektyv k r jas Matulevi ius. Argi šitie dvasinio intensyvumo ir dvasin s ekspansijos idealai susilauks tokio pat likimo kaip vytautinis teritorialin s ir politin s ekspansijos idealas?

Juodu pranašu šm kštelia m s poetas Putinas ir jo pirmatakas savo laiku taip pat nesuprastas Dobilas, kurie vaizduoja, kaip religinis aktyvumas daugelio jo skelb j esti sukarikat rinamas ir Lietuvoje susilaukia fiasco.

O visd lto religinio atgimimo literat roj ir gyvenime laukti reikia ir galima laukti! Reikia, nes tautinis atgimimas Lietuv padar laisv , religinis atgimimas turi j padaryti graži . Laukti galima ne tik d lto, kad po karo visoj Europoj imama šaukti — artyn prie religijos ne tik d lto kad religinis atgimimas Lietuvoj mažu pamažu gilin s ir ple ias, bet ir d lto, d l ko Maironis lauk tautos atgimstant:

Kas eina su meile, su širdžia didžia
Tam Viešpats bus pats per Vadov !

Tai pasisekimo *garantija*, bet ir *s lyga!*

Pastabos.

1. Pagal *Verweyen*: Form als Wesensausdruck. Antropos - Verlag, Wien 1921, 28 p.
2. Maironio raštai. I, 79 p..
3. *Eichendorff, Joseph*: Geschichte der poetischen Literatur Deutschlands, Kösel. München, 19 p.
4. Cit. iš *Biržiškos* Rinktiniai mūsų senovės raštai, Kaunas, 1927, 232 psl.
5. Ibid. 239 p.
6. Pal. ir *V. Žadeikos* str. „Bažnytinis giesmės Lietuvoje“, Muzika ir teatras. 1933, 1 nr. 9 p.
7. Veni creator spiritus, Benedic anima mea Domino, Miserere mei Deus, Te Deum laudamus, De profundis, Super flumina Babyioni, Tai protestantų verstos giesmės, o katalikų — Salve Regina, Stabat mater dolorosa, Ave stella matutina, Omne die die Mariae, Dies irae, dies illa, Cit. iš *Biržiškos* Rinktiniai mūsų senovės raštai.
8. 1. A i tau, Viešpatie, 2. Malda. 3. Kam šird davei, 4. Prieš altori, 5. Marija, Marija, 6. Mylimoji karalienė, 7. Didysis šeštadienis, 8. Šv. Aušros vartai Marija. 9. Tos pačios giesmės variantas. 10. Dievo Meilė. 11. Bažnyčioje gieda aleliuja (vert.).
9. „Lietuvos Aidas“ 1932. 149 nr.
10. Ex quo omnia, cit. iš *Liudo Girso* Šventoji Lietuva.
11. Dievo pasiuntinys, Audros nuraminimas, dangų žengimas ir kt, cit. iš Šventoji Lietuva.
12. Nu Lietuva, nu Dauguva, Pasikalbėjimas giesmininko su Lietuva.
13. Maironio raštai, II, 272 p.
14. Ibid. 250 p.
15. *Galaun, P.*: Lietuvių liaudies menas. Kaunas 1930, 235 p.
16. *Giessler, R.*: Geistliche Lieddichtung der Katholiken im Zeitalter der Aufklärung, Augsburg -1930. 94 p.
17. *Galaun*. 183—8 p.
18. Cit. iš *V. Bičionio* iurlionis, Kaunas 1927, 26 p.
19. Cit. iš rankrašio.